

ग्रामीण अर्थव्यवस्था पुनरुज्जीवन सुरु करू शकते

सरकारने आपले दुर्लक्ष आणि धोरणात्मक चुका मागे घेण्याची गरज आहे कारण प्रमुख सूचक दर्शवितात की या क्षेत्रात लवचिकता आहे

बी. जोशी रामलिंगम

दररोजच्या संसर्ग आणि मृत्यूच्या अधिकृत अंदाजात घट झाल्याने कोविड-१९ साथीच्या रोगाची दुसरी लाट हळूहळू कमी होऊ शकते. अर्थव्यवस्थाही हळूहळू पूर्वपदावर येत आहे, अनेक राज्यांनी त्यांच्या लॉकडाऊनमध्ये लादलेले काही निर्बंध कमी करण्यास सुरुवात केली आहे. तथापि, आर्थिक सुधारणा होत असल्याचा अधिकृत दावा करूनही आर्थिक सुधारणेचे आव्हान आरोग्य साथीच्या रोगापेक्षा कितीतरी अधिक गंभीर आहे. गेल्या महिन्यात राष्ट्रीय सांख्यिकी कार्यालयाने (एनएसओ) २०२०-२१ या आर्थिक वर्षासाठी भारतीय सकल देशांतर्गत उत्पादनाच्या (जीडीपी) वाढीचा अंदाज जाहीर केला. असंघटित क्षेत्रातील आर्थिक संकटाचा कमी अंदाज बांधण्याचा पद्धतशीर मुद्दा पाहता जीडीपीमध्ये ७.३% घट अपेक्षेपेक्षा थोडी चांगली होती.

गोष्टी आणखी वाईट करणे

परंतु आर्थिक सुधारणा आव्हानात्मक बनवते ती म्हणजे कोरोनाव्हायरस साथीच्या देशात येण्यापूर्वीच जीडीपीमध्ये तीन वर्षांच्या तीव्र घसरणीनंतर ही घसरण झाली. 2019-20 मध्ये आर्थिक विकास दर 4% पर्यंत कमी झाला होता, जो 2016-17 मधील 8.3% च्या उच्चांकापेक्षा निम्म्यापेक्षा कमी होता. तेव्हापासून अर्थव्यवस्थेतील मंदीमुळे आर्थिक सुधारणेच्या बाबतीत परिस्थिती अधिकच बिकट झाली आहेच, पण नोकऱ्या आणि उत्पन्न गमावलेल्या बहुसंख्य कुटुंबांसाठी ही मोठी किंमत मोजावी लागली आहे. या साथीच्या रोगामुळे आधीच नाजूक आर्थिक परिस्थिती आणखी बिकट झाली आहे. जीडीपीमध्ये झालेली तीव्र घट काही अंशी २०१६-१७ पासून आर्थिक क्रियाकलापातील मंदीच्या प्रवृत्तीचा परिणाम होती. परंतु साथीच्या रोगाच्या पहिल्या वर्षात आर्थिक परिणामाचा मोठा भाग देखील आर्थिक परिस्थितीचा गैरवापर करण्याचा परिणाम आहे.

गेल्या वर्षी राष्ट्रीय लॉकडाऊनचा आर्थिक हालचालींना निश्चितच फटका बसला असला, तरी अर्थव्यवस्थेतील मागणी पुन्हा जागृत करण्यासाठी आर्थिक पाठबळ वाढविण्यात सरकारकडून पुरेसा प्रतिसाद न देणे ही बाब अधिक चव्हाट्यावर आली. लघु आणि मध्यम उद्योगांना मदत करण्यासाठी सक्षम धोरणात्मक चौकट तसेच आर्थिक क्रियाकलापांमधील निर्बंधांचा त्रास सहन करणाऱ्या मोठ्या असंघटित क्षेत्राला मदत न करता अनेक भव्य घोषणा मोठ्या प्रमाणात आर्थिक बाजूने राहिल्या.

शेती, एक प्रमुख चालक

आर्थिक पाठबळाचा अभाव असूनही अपेक्षेपेक्षा चांगल्या आर्थिक कामगिरीत महत्त्वाचा वाटा म्हणजे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेची, विशेषतः कृषी क्षेत्राची लवचिकता. शहरी महानगर क्षेत्रापासून हजारो किलोमीटर अंतरावरून परत गेलेल्या बहुसंख्य स्थलांतरितांसाठी ग्रामीण भाग हा पहिला आश्रयबिंदू होता, तर शेती हे एकमेव प्रमुख क्षेत्र होते (बीज, गॅस, पाणीपुरवठा आणि इतर उपयोगिता सेवा ेव्यतिरिक्त) ज्याने २०२०-२१ मध्ये ग्रॉस व्हॅल्यू अॅडेड (जीव्हीए) मध्ये वाढ नोंदविली. यामुळे परत येणाऱ्या स्थलांतरितांना नोकऱ्या तर मिळाल्याच पण ग्रामीण भागातील अर्थव्यवस्थाही टिकून राहिली.

साथीच्या रोगाच्या काळात शेती हा केवळ सर्वात मोठा तारणहार राहिला नाही तर गेल्या पाच वर्षांत सातत्याने अर्थव्यवस्थेचा एक महत्वाचा चालक राहिला आहे ज्यामुळे अर्थव्यवस्था झपाट्याने मंदावली आहे. गेल्या पाच वर्षांत कृषी जीव्हीएमध्ये सरासरी विकास दर 4.8% इतका आहे, जो गेल्या पाच वर्षांत एकूणच अर्थव्यवस्थेच्या जीव्हीए वाढीपेक्षा 3.6% अधिक आहे.

पण ग्रामीण क्षेत्र पुन्हा तारणहार ठरू शकते का? सध्याच्या संदर्भात अशक्य आहे. आणि हे दुष्काळासारख्या कोणत्याही नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणार नाही तर सरकारने केलेल्या दुर्लक्ष आणि धोरणात्मक चुकांचा परिणाम आहे. गेल्या वर्षीच्या तुलनेत दुसऱ्या लाटेच्या सुरुवातीला राज्य सरकारांनी लादलेली लॉकडाऊन कमी तीव्र असली, तरी गेल्या दोन महिन्यांतील उच्च वारंवारतेच्या आकडेवारीवरून स्पष्ट होते त्याप्रमाणे त्यांनी बिगर कृषी अर्थव्यवस्थेवर परिणाम केला. या आर्थिक वर्षात सकारात्मक वाढीची अपेक्षा पुनर्प्राप्ती सुचवू शकते. तथापि, गेल्या वर्षी अर्थव्यवस्थेला आधीच त्रास सहन करावा लागला आहे, हे लक्षात घेता, कोणतीही पुनर्प्राप्ती ही मोठ्या प्रमाणात वास्तविक पुनर्प्राप्तीऐवजी गेल्या वर्षीच्या खालच्या आधाराने चालविली जाणारी सांख्यिकीय कलाकृती असेल. बहुतेक कुटुंबांना आधीच नोकरी गमवावी लागली आहे आणि उत्पन्नकमी झाले आहे जे अद्याप त्यांच्या साथीच्या रोगापूर्वीची पातळी परत मिळवू शकत नाहीत हे आर्थिक सुधारणेवर कोणतेही अनुमान घेण्यास सावधगिरी दर्शवते.

तथापि, एकूण आकडेवारीदेखील ग्रामीण भागातील विध्वंसाची वास्तविक व्याप्ती पकडण्याची शक्यता नाही. मृत्यूच्या मूलभूत अंदाजासाठी आणि साथीच्या रोगामुळे होणाऱ्या आरोग्याच्या आपत्तीसाठीही हे खरे असले, तरी त्याच्या आर्थिक परिणामांमध्ये ते अधिकच गंभीर आहे. बहुतेक राज्यांमध्ये साथीच्या रोगामुळे होणाऱ्या मृत्यूंना कमी लेखणाऱ्या अधिकृत आकडेवारीप्रमाणेच - जसे अलीकडे अनेक वृत्तपत्रांमध्ये समोर आले आहे - ग्रामीण भागातील आर्थिक त्रासदेखील मोठ्या प्रमाणात नोंदविला जात नाही आणि कमी लेखला जातो.

दुसऱ्या लाटेचा ग्रामीण भागावर आरोग्याच्या दृष्टीने, परंतु उपजीविकेच्या बाबतीतही बेसुमार परिणाम झाला. बर् याच कुटुंबांनी एक कमावता सदस्य गमावला आहे आणि तितक्याच मोठ्या संख्येने संसर्गाचा सामना करण्यासाठी खासगी आरोग्य सेवेच्या खर्चावर मोठी रक्कम खर्च केली आहे. ग्रामीण भागात आता संस्थाबाह्य स्रोतांकडून कर्जबाजारीपणात झपाट्याने वाढ झाली तर आश्चर्य वाटण्यास आश्चर्य वाटण्यासारखी गोष्ट नाही.

तथापि, ग्रामीण भागातील साथीच्या रोगाच्या प्रमाणाशी सरकारचा प्रतिसाद सुसंगत नाही. गेल्या वर्षीप्रमाणे सरकारने यावर्षी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेसाठी (एनआरईजीएस) वाटपात वाढ केलेली नाही. एकूणच देशासाठी, एनआरईजीएसमध्ये रोजगाराच्या मागणीत वाढ झाली असली, तरी मे 2020 च्या तुलनेत मे 2021 मध्ये निर्माण झालेले व्यक्ती-दिवस केवळ 65% होते. यावर्षीही मोफत अन्नधान्य योजना वाढविण्यात आली असली, तरी त्यात गेल्या वर्षी देण्यात आलेल्या डाळीचा समावेश नाही. त्याचप्रमाणे, गेल्या वर्षीप्रमाणे असुरक्षित गटांना रोख हस्तांतरण झालेले नाही.

नोकऱ्या, उत्पन्न ात घट

घटत्या उत्पन्नाचा आणि मागणीवरील नोकऱ्या ंच्या नुकसानीचा परिणाम आता ग्रामीण भागातही दिसून येत आहे. एप्रिल २०२१ च्या ताज्या अंदाजानुसार गेल्या दोन वर्षांत ग्रामीण बिगर शेती वेतनात वार्षिक ०.९% घट झाली असली, तरी कृषी वेतन स्थिर आहे. मागणी कमी होण्याचे एक सूचक म्हणजे बहुतेक कृषी वस्तूंच्या घाऊक किंमतींमध्ये झालेली घट. धान्य े आणि भाज्या, ज्यात पिकांच्या उत्पादनाच्या निम्म्याहून अधिक वाटा आहे, गेल्या

सहा महिन्यांपेक्षा जास्त काळ वर्षानुवर्षे किंमती कमी झाल्या आहेत. हे अशा वेळी घडत आहे जेव्हा आंतरराष्ट्रीय कृषी किंमती सर्वकालीन उच्चांकावर आहेत.

यापैकी काही डाळी आणि तेलबिया गटांमध्ये महागाईच्या वाढीत दिसून आले आहे, हे दोन्ही मोठ्या प्रमाणात आयात केले जातात. निव्वळ परिणाम ही एक विचित्र परिस्थिती आहे जिथे देशांतर्गत बाजारपेठेतील प्रभावी कृषी वस्तूंच्या उत्पादनकिंमती कमी होत आहेत तर खाद्य आणि डाळीसारख्या आवश्यक वस्तूंच्या ग्राहकांच्या किंमती वाढत्या महागाईला कारणीभूत आहेत.

महागाईचा धोका

वाढत्या महागाईमुळे घटते उत्पन्न आणि नोकऱ्या गमावण्याशी झगडणाऱ्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेची क्रयशक्ती कमी होण्याचा धोका आहे. शेतीविरुद्धच्या व्यापाराच्या दृष्टीने बदल ामुळे कृषी उत्पन्नावर ताण आला आहे. डिझेलच्या इनपुट किंमतींमध्ये वाढ झाल्याने आधीच इनपुट खर्च वाढला आहे परंतु बहुतेक खतांच्या किंमतीत नुकत्याच झालेल्या वाढीमुळे शेतकऱ्यांच्या दुःखातही भर पडली आहे. आंतरराष्ट्रीय वस्तूंच्या किंमतींमध्ये वाढत्या महागाईमुळे ग्रामीण बिगर शेती अर्थव्यवस्थेलाही धोका निर्माण झाला आहे. आधीच कमी मागणीमुळे झगडत असलेल्या ग्रामीण बिगर शेती क्षेत्रातील बहुसंख्य भागआता कच्च्या मालाच्या किंमतीत वाढ झाल्यामुळे त्याच्या नफ्याच्या मार्जिनवर परिणाम झाला आहे.

या अडथळ्यांनंतरही कृषी अर्थव्यवस्थेसह ग्रामीण अर्थव्यवस्था आर्थिक पुनरुज्जीवनाच्या कोणत्याही धोरणासाठी महत्त्वपूर्ण राहिली आहे. परंतु त्यासाठी लसीकरणाला गती देऊन ग्रामीण जनतेचे संरक्षण करण्यासाठी सरकारकडून सक्रिय हस्तक्षेप करावा लागेल. दुर्दैवाने आतापर्यंत लसीकरणाच्या एकूण दरात ग्रामीण भाग मागे पडला आहे. त्याचबरोबर अर्थव्यवस्थेतील मागणी पुन्हा जागृत करण्यासाठी थेट उत्पन्नाच्या पाठिंब्याच्या दृष्टीने परंतु इनपुट किंमतीतील वाढत्या महागाईपासून विविध अनुदाने आणि संरक्षण या दोन्ही बाबतीत ग्रामीण भागाला अधिक आर्थिक पाठबळाची गरज भासणार आहे. हा तातडीचा हस्तक्षेप केवळ आर्थिक पुनरुज्जीवनाला पाठिंबा देण्यासाठीच नव्हे तर आणखी एक मानवतावादी संकट टाळण्यासाठी आवश्यक आहे, यावेळी आर्थिक गैरव्यवस्थापनाचा परिणाम म्हणून.

हिमांशू हे असोसिएट प्रोफेसर, सेंटर फॉर इकॉनॉमिक स्टडीज अँड प्लॅनिंग, स्कूल ऑफ सोशल सायन्सेस, जवाहरलाल नेहरू युनिव्हर्सिटी, नवी दिल्ली